

A KERESZTRE FESZÍTÉS: RÉGÉSZETI BIZONYÍTÉKOK

Ókori írott forrásokból tudjuk, hogy a római birodalomban emberek tízezeit feszítették keresztre. Ez a szám egyedül Palesztinában is elérheti a többeszetet. 1968-ig azonban ennek a borzalmas kivégzési módnak egyetlen áldozatát sem sikerült a régészeknek feltárniuk.

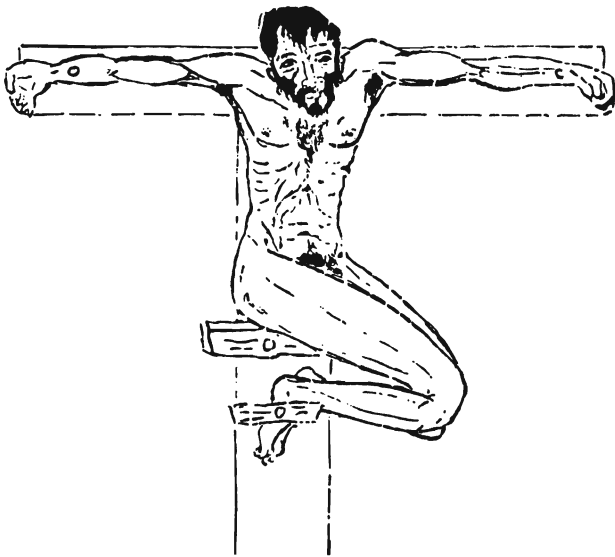
Abban az évben találtam meg annak az egyetlen megfeszített áldozatnak a maradványait, akit valaha is felfedeztek. Jó családból származó zsidó volt – politikai okokból ítélték el. Jeruzsálemben élt nem sokkal időszámításunk kezdete után, valamikor a város i. sz. 70-ben történt római elpusztítása előtt.

A hatnapos háborút követő időszakban – amikor az Óváros és Jeruzsálem keleti fele újra izraeli fennhatóság alá került – számos helyen folyt építkezés. Az építőmunkások gyakran bukkantak régészeti emlékekre. Ilyenkor vagy az Izraeli Műemlékvédelmi Felügyelőségen, illetve múzeumokban dolgozó kollégáimat, vagy engem hívtak ki a helyszínre, ugyanis feladataink közé tartozott a véletlen felfedezések megvizsgálása.

1968 végén a felügyelőség igazgatója, dr. Avraham Biran megkért, hogy ellenőrizzek néhány sírt, amelyeket Jeruzsálemtől északkeletre, a Givat ha-Mivtarnak nevezett negyedben találtak. Az Építésügyi Minisztérium munkásai véletlenül beszakítottak és ezzel felfedez-

tek néhány sírkamrát. Megszemlélve a sírokat, úgy döntöttünk, hogy négyet feltárok közülük.

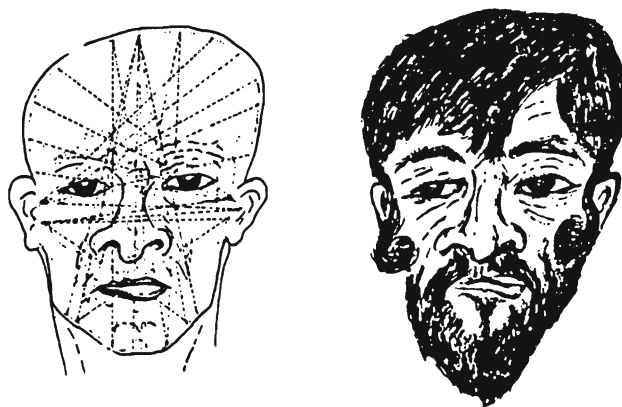
A sírok egy, a Második Templom kori, az i. e. 2. századtól i. sz. 70-ig terjedő periódusból származó, keleten a Scopus-hegytől egészen északnyugatra a Sanhedriya sírokig terjedő hatalmas zsidó temető részei voltak. A jellegzetesen zsidó sír, amelyről a következőkben szó lesz, a legtöbb korabeli sírhoz hasonló, a Jeruzsálemben bőven rendelkezésre álló puha mészkőbe vágott barlangszerű sír. Kívül, a sír bejáratával szemben egy előudvart alakítottak ki (amely sajnos erősen megrongálódott). A kőlappal lezárt bejárat egy nagy, közel 10 láb (3 m) oldalú, négyzetes, faragott sírkamrába vezetett („A” kamra az alaprajzon). A kamra három oldalán a faragó által szándékosan meghagyott kőpadka volt. A negyedik fal két nyílása egy másik, az előzőhöz hasonló elrendezésű, ám kőpadkák nélküli alsó kamrába vezetett („B” kamra az alaprajzon). Amikor a „B” kamrát felfedeztük, bejáratát még mindig nagy kőlap fedte. Mindkét kam-

A keresztre feszítés szívszorítóan drámai bizonyítékai: Egy 24–28 éves fiatal ember nagy vasszőggel átütött sarokcsontjait egy Jeruzsálem melletti sírban tárták fel. A szög a jobb lábon keresztül fúródott bele a bal lábba. A csontok helyzete azt a kicsavart pózt mutatja, amelyben az áldozatot a keresztfára kényszerítették.

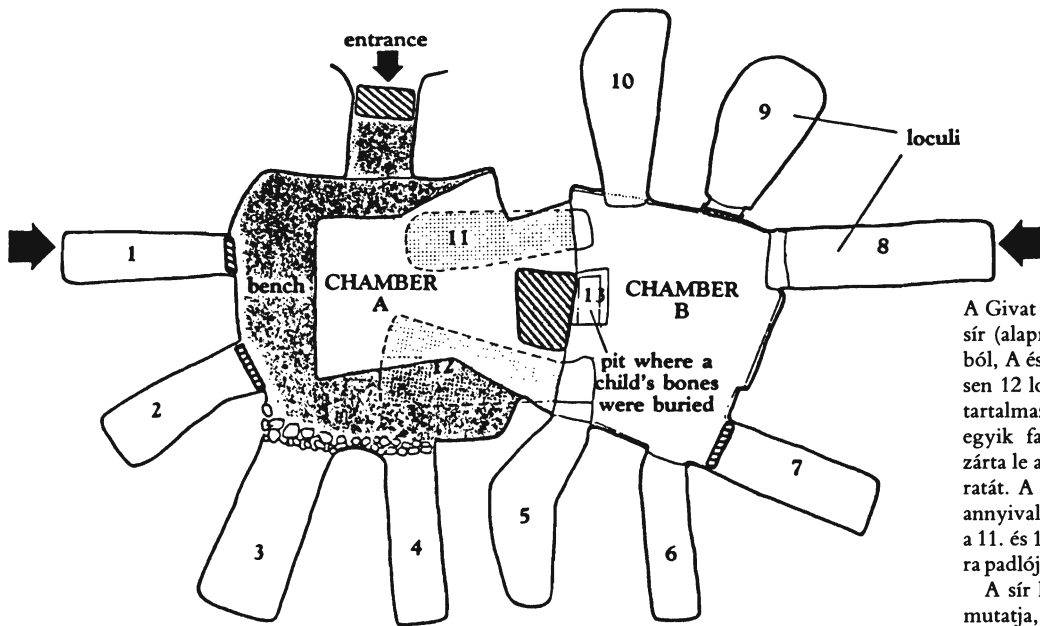
Miután egy falapon keresztül átdőfte a két lábat, a 7,5 inch (17–18 cm) hosszúságú szög a fába fúródott, ahol elakadt. Mivel erősen kalapálták, a szög hegye egy csomónál visszahajlott, és olyan erősen szorult a fába, hogy a megfeszített halála után sem lehetett kihúzni. Amikor a holttestet el akarták távolítani a keresztről, a lábakat le kellett vágni, és így a sarokcsontokat a szöggel, a deszkalap és a kereszt maradványaival együtt temették el.

Vassilios Tzaferis az Israel Museum, Jeruzsálem munkatársa. Cikkének eredeti címe: „Crucifixion – The Archeological Evidence”, BIBLICAL ARCHAEOLOGY REVIEW 11 (1985), no. 1, pp. 44–53.

Jehohanán koponyájának rajzaiból egy művész felvázolta az i. sz. I. század elején keresztre feszített fiatal ember portréját. Jehohanán arca enyhén aszimmetrikus volt. E deformációban valószínűleg két tényező játszott közre: Jehohanán anyja, terhességének első heteiben híján lehetett az élelmiszernek, vagy súlyos stresszhatás érthette, és a szülés is nagyon nehéz lehetett.

Jehohanának farkastorka volt. Szemei, orrlyukai és állkapcsa enyhén eltérő magasságban voltak, és homloka a jobb oldalon laposabb volt, mint a balon. Ezeket a rendellenességeket azonban haja, szakála és bajusza minden bizonnyal elrejtette. Jehohanán valójában kellemes megjelenésű férfi lehetett, akinek kecses, izmos és teljesen arányos teste kompenzálta arca enyhe hibáját.

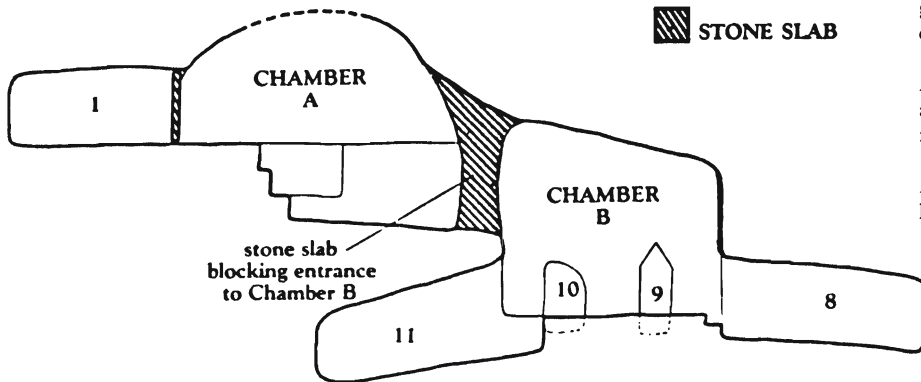

A Givat ha-Mivtar-i 1. számú sír (alaprész felül) két kamrából, A és B állt, melyek összesen 12 loculust vagy sírfülkét tartalmaztak. Az A kamra egyik falán egy nagy kőlap zárta le az alsó, B kamra bejáratát. A B kamra padlószintje annyival lejjebb volt, hogy a 11. és 12. loculust az A kamra padlója alá faraghatták.

A sír keresztmetszete (alul) mutatja, hogy nézhetne ki, ha az alaprajzon az 1. és 8. loculusnál látható nyílak közötti elképzelt tengely mentén függőlegesen kivágnánk belőle egy szeletet.

Alaprész: bejárat; padka; A kamra; B kamra; Gödör, ahol egy gyermek csontjait temették el; kőlap.

Metszet: A kamra; B kamra; A B kamra bejáratát lezáró kőlap.

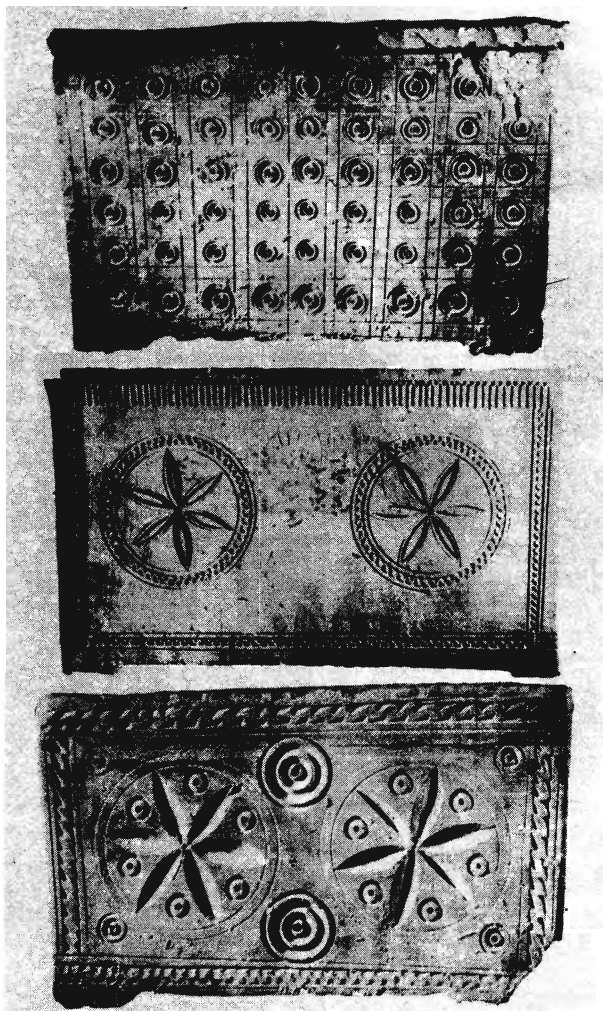
rában öt-hat láb (1,5–1,8 m) mély és egy-másfél láb (0,3–0,45 m) széles sírfülkék voltak, amelyeket a kutatók *loculi*-nak (egyes száma *loculus*) neveznek. Az A kamrában négy, a B kamrában pedig nyolc loculus

volt – mind a négy falon kettő. A B kamra és az A kamra közös falának két loculusát az A kamra padlója alá vágták.

Néhány loculust kőlappal, másokat pedig kis, fara-

Jehohanán osszuáriuma. Körülbelül Jehohanán megfeszítése után egy évvel családja újratemette csontjait ebbe a kőládába, és nemcsak egyszer, de többször is bekarcolta nevét a kőbe. Az osszuárium egyik hosszú oldalán látható két felirat egyikének olvasata: Yhwhnn bn Hgqwl, „Jehohanán, HGQWL fia”. Jehohanán apjának neve megfejtethetetlen, de valószínűleg az Ezékiel név egy torzított változata.

A Givat ha-Mivtar-i sírokban feltárt osszuáriumok. Ezeken a helyi mészkőből készült osszuáriumokon megfigyelhető a változatos, bekarcolt díszítés.

(Felül) A négyzetekben látható koncentrikus köröknek valószínűleg szimbolikus jelentőségük van, de az is lehet, hogy egyszerűen csak díszítőmotívumok. Ez az osszuárium egy Martha nevű nő csontjait tartalmazta, akinek névfelirata az osszuárium másik oldalán olvasható.

(Középen) Ebben a két, körökbe bekarcolt hatleves rozettával díszített osszuáriumban egy férfi, egy nő és egy gyermek volt eltemetve. A rozetták között egy arámi felirat olvasható: Yhwntn qdrh, „Jehonathan, a fazekas”.

(Alul) Hatlevesű rozetták és koncentrikus körök díszítik ezt a kis osszuáriumot, amely két gyermek csontjait tartalmazta.

gatlan, de vakolattal befedett kövekkel zárták le. A B kamrában az A kamrába vezető átjáró előtt a padló kis mélyedésébe egy gyerek csontjait temették. A mélyedést a később tárgyalandó osszuáriumok (csonttartó ládák) fedeleihez hasonló lapos kőlap fedte.

A tizenkét loculusból kilencben volt csontváz, loculusonként rendszerint csak egy. Három loculus (5., 7. és 9.) azonban osszuáriumokat (csonttartó urnákat) tartalmazott. Az osszuáriumok a csontok másodlagos eltemetésére szolgáló kis kőládák (hosszúságuk 40–45 cm, szélességük 30–50 cm, magasságuk pedig 25–40 cm között mozog). A vizsgált korban szokás volt, hogy

a halott testét körülbelül egy évre eltemették, majd miután húsa lebomlott, csontjait összegyűjtötték, és osszuáriumba helyezték. A csontok osszuáriumba gyűjtésének vallási jelentősége minden bizonnyal a halott feltámadásának hitével állt kapcsolatban. A szokásnak azonban gyakorlati vonatkozásai is voltak: lehetővé tette egy sír hosszú ideig történő használatát. Amikor új temetések váltak esedékessé, a korábbi sírok csontjait összegyűjtötték, és egy osszuáriumba helyezték. Az osszuáriumban való újratemetés azonban csak kevesek kiváltsága volt, nem mindegyik zsidó család engedhette meg magának. Legtöbbször (sír)gödörökbe temették újra halottaik csontmaradványait. A kőosszuáriumok használata valószínűleg a Heródes-dinasztia uralkodása alatt (i. e. 37.) terjedt el, és az i. sz. II. század második felében szűnt meg.

A Jeruzsálem körüli temetőekben osszuáriumok ezreit tárták fel. Legtöbbjüket az általunk találtakhoz hasonlóan a helyi puha mészkőből faragták. Kidolgozásuk változó. Néhány, általunk a sírban feltárt osszuárium egész felületét – még a fedőlapokét is – simára csiszolták. Mások, különösen a nagyobb osszuáriumok durvábbak voltak, felületüket csiszolatlanul hagyták, és a kőfaragó szerszámok nyomai is tisztán láthatók.

Az osszuáriumokat változatosan, bekarcolt vonalakkal, rozettákkal, néha feliratokkal díszítették. Fedelük háromféle lehetett: nyeregvető, lapos és konvex. Az általunk feltárt sírban mindhárom típust megtaláltuk. Az osszuáriumok egyik végükön gyakran viselnek a fedél élére is átnyúló bekarcolt jeleket. Ezek a jelek arra szolgáltak, hogy megmutassák, hogyan kell az osszuáriumok tetejére a fedelet ráhelyezni.

Az ebben a sírban talált nyolc osszuárium közül három volt eredeti helyzetben, *in situ* a B kamra loculusaiban; a többi öt pedig a B kamrában, a padló közepén hevert.

A sírban jelentős mennyiségű, könnyen azonosítható edénycserepet is feltártunk, így pontosan megállapíthatuk a sír korát. Az egész együttes nagy biztonsággal a késő hellénisztikus kor (i. e. 2. század, közelebről az i. e. 180 körüli évek) és a Második Templom római elpusztítása (i. sz. 70.) közé keltezhető. A kerámia zöme azonban a Heródes-dinasztia hatalomra kerülését (i. e. 37.) követő periódusra keltezhető. A leletegyüttesben találhatunk ún. „orsó-üvegcséket”* (valószínűleg illatos balzsamok számára), gömb testű olajoskorsókat, olajlámpákat, sőt még főzőedényeket is.

A csontvázletelek alapján valószínűnek látszik, hogy két generáció tagjait temették a sírba, mely kétségkívül tehető, ha nem éppen befolyásos családé volt. A nyolc osszuárium 17 különböző ember, egy-egy pedig 1–5 ember csontjait tartalmazta. Rendszerint peremükig férfiak és nők, felnőttek és gyerekek eltemetett csontjaival töltötték föl őket. Az egyikben egy elhervadt virágcsokrot is látunk.

*Az „orsó-üveg” olyan, mint egy cylinder, amely középső részénél kidomborodik.

Ahogy a feliratokból kiderül, a családnak legalább három tagja részt vett Heródes templomának építésében. Ám tagjainak gazdagsága és jelentősége ellenére a család valószínűleg nem volt boldog. Egy csonttani vizsgálat kimutatta, hogy a 17 emberből, akinek csontjait az osszuáriumokban összegyűjtötték, öten már hétéves koruk előtt meghaltak. A 37 éves kort 75%-uk nem érte meg, és a 17-ből csak ketten éltek 50 évnél hosszabb ideig. Egy gyermek éhen halt, egy asszonyt pedig a fejére mért buzogányütés ölt meg. A család egyik férfitagját megfeszítették. A csontvizsgálat szerint 24-28 éves lehetett.

Furcsának tűnhet, de amikor feltártam ennek a keresztre feszített embernek a csontjait, még nem tudtam, hogyan halt meg. Csak amikor az 1. sír B kamrája 4. számú osszuáriumának tartalmát csonttani vizsgálatra küldtük, fedezték fel, hogy egy három- vagy négyéves gyermek és egy megfeszített ember (sarokcsontjait egy 17-18 cm-es szög tartotta össze) csontjait tartalmazza.

Mielőtt megvizsgálánánk a csontmaradványokat, szólnunk kell néhány szót a keresztre feszítésről. Sokan – tévesen – azt hiszik, hogy római találmány. Valójában az asszírok, föníciaiak és perzsák is éltek vele az i. e. 1. évezred folyamán. A keresztre feszítést ezektől a keleti kultúráktól vették át nyugaton. Elvéve a görög szárazföldön is alkalmazták, de a szicíliai és dél-itáliai görögök – valószínűleg a föníciaiakkal és karthagóiakkal való szorosabb kapcsolat miatt – már gyakrabban folyomodtak hozzá.

A hellénisztikus korban a megfeszítés a Kelet hellénizált népei között lett gyakori kivégzési mód. Alexandrosz i. e. 323-ban bekövetkezett halála után mind a Szeleukidák (Alexandrosz birodalma szíriai részének uralkodói), mind a Ptolemaidák (az egyiptomi rész uralkodói) gyakran alkalmazták a keresztre feszítést.

A zsidók között a megfeszítés anathéma volt. Lásd Deuteronomium 21:22-23: „Ha valaki főbenjáró bűnt

követ el, s úgy végzik ki, hogy felakasztják egy fára, éjszakára ne maradjon holtteste a fán, még aznap temesd el. Mert az akasztott ember Istentől átkozott, nem tehet földedet, amelyet az Úr, a te Istened ad neked örökségül, tisztátalanná.”

A zsidók között a halálbüntetés hagyományos módja a megkövezés volt. Mindazonáltal a Hasmoneus-dinasztia zsidó uralkodói elvéve alkalmazták a keresztre feszítést. Josephustól tudjuk², hogy Alexandrosz Jannaiosz i. sz. 7-ben, az összeírás miatt kirobbant felkelés egyetlen napján 800 zsidót feszített meg.

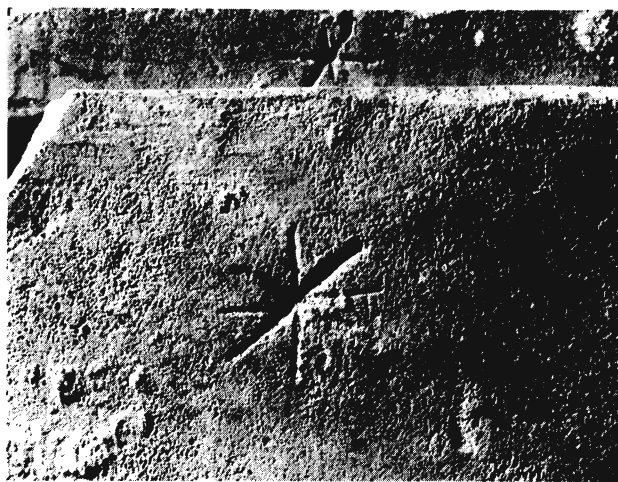
Az i. e. 1. század végére a rómaiak is átvették a keresztre feszítést mint a nem rómaiak számára fenntartott, bizonyos, törvény által megszabott bűnökért járó hivatalos büntetést. Kezdetben nem kivégzési módként, hanem büntetesként alkalmazták. Rádásul csak bizonyos vétségekkel vádolt szolgákat büntettek vele. Ebben a kezdeti időszakban egy *furca* vagy *patibulum* néven ismert fagerendát tettek a szolga nyakába, és a kezét hozzákötötték. A szolganak, hogy bűnét hirdesse, így kellett a környéket bejárnia. A menetelés célja a vezeclés és a megaláztatás volt. A későbbiekben, hogy a büntetést és a megaláztatást súlyosabbá tegyék, a szolgát levetkőztették és megkorbácsolták. Még később a gerendához kötött kézzel való meneteltetés helyett egy függőleges oszlophoz kötötték.

Mivel e gyakorlat elsődleges célja az engedetlen szolgák megbüntetése, megalázása és megfélemlítése volt, nem feltétlenül tartott az illető haláláig. A megfeszítés csak a későbbi időkben, valószínűleg az i. e. 1. században alakult át bizonyos bűnökért járó halálos büntetéssé.

A keresztre feszítést kezdetben a szolgák büntetéseként ismerték. Később, különösen háborúk és lázadások idején, idegen hadifoglyok, lázadók és szökevények büntetésére használták. Az elfogott ellenséget és a lázadókat tömegesen feszítették meg. A Spartacus i. e. 71. évi felkelésének leveréséről szóló beszámolókból tudjuk, hogy a római hadsereg hogyan állított fel 6000 megfeszített lázadóval 6000 keresztet a Capuából Rómába vezető út mentén. Miután a rómaiak i. sz. 7-ben Judeában levertek egy Heródes halála következtében kirobbant kisebb lázadást, Quintilius Varus, Szíria római legátusa 2000 zsidót feszített meg Jeruzsálemben. I. sz. 70-ben, amikor Titus Jeruzsálemet ostromolta, a római csapatok naponta nem kevesebb mint 500 zsidót feszítettek keresztre hónapokon keresztül.

Háborúk és lázadások idején, amikor rövid idő alatt emberek százait, sőt ezreit feszítették meg, kevés figyelmet fordítottak, ha egyáltalán törődtek vele, a keresztre feszítés módjára. A keresztet sebtében tákolták össze, a végrehajtókat pedig a római legionáriusok soraiból toborozták.

Békeidőben a keresztre feszítéseket adott szabályok szerint, római törvényszékek által meghatalmazott személyek végezték, meghatározott helyeken, például Róma bizonyos mezőin, Jeruzsálemben pedig a Golgota hegyen. Itálián kívül kizárólag a római procuratorok rendelkeztek a halálbüntetés kiszabásának jogkörével.

A csillaghoz hasonló jelet a Givat ha-Mivtar-i 1. sír egyik osszuáriumának falába karcolták bele. A fedél ugyanilyen jele mutatta, hogy lezárásakor hogyan kellett a fedelet az osszuáriumra ráhelyezni.

Így ha egy helyi, provinciabeli bíróság halálbüntetést szabott ki, az ítélet végrehajtásához meg kellett szerezni a római procurator beleegyezését is.

Ha a vádlottat bűnösnek találták, és keresztre feszítésre ítélték, a végrehajtást egy *carnix serarum* elnevezésű hivatalnok ellenőrizte. Az elítéltet kivezették a bírósági tárgyalóteremből, egy oszlophoz kötötték, és megkorbácsolták. A korbácsolást vagy pálcával, vagy egy rövid nyélből és az arra erősített sok hosszú, vastag bőrnyelvből álló római korbáccsal, a *flagellum*-mal végezték. A bőrnyelvek végére ólom- vagy csontcsúcsot erősítettek. Bár a kirótt korbácsütések száma változó volt, arra mindig ügyeltek, meg ne öljék vele az elítéltet. A korbácsolás után a gerendát az elítélt vállára helyezték, és elkezdődött a hosszú, kimerítő menetelés a rendszerint a város falain kívül lévő kivégzőhelyre. A menet élén haladó katona vitte a *titulust*, egy fatáblára írt feliratot, amely tartalmazta az elítélt nevét és a bűnt, amelyért elítélték. A *titulust* aztán az áldozat keresztjére erősítették. Amikor a menet elérte a kivégzőhelyet, egy gerendát függőlegesen a földre ástak. Az áldozatot néha csak kötelekkel erősítették a keresztre. Ebben az esetben a patibulumot vagy keresztfát, amelyhez az áldozat karja már hozzá volt kötözve, egyszerűen a függőleges oszlophoz erősítették, és az áldozat lábát a kötél néhány-szori körbetekerésével az oszlophoz rögzítették.

Ha az áldozatot szögekkel akarták fölerősíteni, akkor válllaival a keresztgerendán a földre fektették. Karját kinyújtották és a keresztfa végéhez szögezték, majd a keresztfát felemelték, és a függőleges gerenda tetejére helyezték. Ezután az áldozat lábát is az oszlophoz szögezték.

A test minden egyéb támasza nélkül az áldozatnak igen rövid időn belül, minden bizonnyal 2–3 óra alatt, az izomgörcstől és fulladástól meg kellett hálnia. Röviddel a keresztre emelés után a légzés nehezzé válhatott; és hogy levegőhöz jusson, az áldozatnak meg kellett kísérnie, hogy a karjával felhúzza testét. Kezdetben képes lehetett 30–60 másodpercen keresztül is tartani magát, ám ez a művelet rövid időn belül igen nehezzé válhatott. Ahogy az áldozat gyengült, egyre kevésbé tudhatta felhúzza tartani magát, és néhány órán belül beállt a halál.

Hogy a haláltusát meghosszabbítsák, a római kivégzők kidolgoztak két megoldást, amely az áldozatot hosszú időn keresztül életben tarthatta a kereszten. Az egyiket, egy *sedilē*-nek nevezett kis ülőkét körülbelül félmagasságban a kereszt elejére erősítették. Ez a megoldás némi témasztékot nyújthatott az áldozat testének, és magyarázatot adhat a rómaiak által használt kifejezésre: „ül a kereszten”. Mind Irenaeus, mind Justinus Martyr leírása szerint Jézus keresztjének inkább öt, mint négy szára volt; az ötödik valószínűleg a *sedile* lehetett. Hogy fokozzák az áldozat szenvedéseit, a *sedile* végét hegyesre faragták, szörnyű fájdalmat okozva ezzel is. A kereszthez rögzített másik megoldás a *suppedaneum* vagy lábtámasz volt. Ez kevésbé volt fájdalmas, mint a *sedile*, de szintén meghosszabbította az áldozat haláltusáját. Ókori történetíróktól tudjuk, hogy a *suppedaneum* használá-

tával az áldozat két-három, sőt több napon keresztül is életben maradhatott a kereszten. Órigenész egyházatya írja, hogy látott egy megfeszített embert, aki túlélte az éjszakát és az utána következő napot is. Josephus Flavius említ egy esetet, amikor három megfeszített zsidó három napig élt a kereszten. A Spartacus-felkelés leverését követő tömeges keresztre feszítések idején Rómában néhány megfeszített felkelő még három napig beszélgetett a katonákkal.³

E történeti háttér ismeretének és a régészeti bizonyítékoknak felhasználásával lehetővé válik, hogy rekonstruáljuk annak az embernek a keresztre feszítését, akinek csontjait Givat ha-Mivtarban feltártam.

A fiatal ember keresztre feszítésének legrámaibb bizonyítéka a sarokcsontjait átütő szög volt. E nélkül a szög nélkül sohasem tudhattuk volna meg, hogy a fiatal ember így módon halt meg. A szög csak azért maradt meg, mert ahogy a kereszt függőleges olajfa szárába verték, eltalált egy csomót. Az olajfa csomója olyan kemény volt, hogy a szöget érő ütések erősödésével a szög vége elgörbült és visszahajlott. Megtaláltuk az olajfa 1–2 cm-es darabját a szög csúcán, valószínűleg a csomóból szakadt ki, amikor a szög belegörbült.

Amikor eljött az ideje, hogy a halottat leemeljék a keresztről, a kivégzők nem tudták a fába görbült szöget kihúzni. A test elmozdításának egyetlen módja az volt, hogy a lábakat egy baltával levágták. A lábak, a szög, valamint a szög feje és a lábak közé erősített falap együtt maradt, s a 4. számú osszuáriumban megtaláltuk őket. A csonttani vizsgálatot végzők a szög feje alatt megtalálták ennek az akáciából vagy pisztáciából készült falapnak a maradványait. A kereszt függőleges szárába vert szög visszagörbült végén talált famaradványok viszont olajfából valók voltak.

A kutatók először úgy vélték, hogy a szög által átütött csontanyag csak a jobb sarokcsont (*calcaneum*) maradványa. E feltevés következtében tévesen ítélték meg az áldozat helyzetét a keresztfán. A további vizsgálatok azonban felfedték, hogy a szög mind a két sarokcsontot átütötte. Ebben a csont-együttesben a bal bokacsontot (*sustentaculum tali*) a jobb bokacsontoz kapcsolódva találták; utóbbi a jobb sarokcsontoz kapcsolódott. Amikor felfedeztük, a két sarokcsont két formátlan, különböző méretű csontdudornak látszott, melyek egy vastag korróziós réteggel borított vasszöveget vettek körül. Az alapos vizsgálatok azonban fokozatosan feltárták a csontok összetételét*.

Úgy érzem, szót kell ejtenünk azokról a körülményekről is, amelyek között az osszuáriumok csontjait vizsgálták. A csontokat vizsgáló orvoscsoporthoz mindössze négy hét állt a rendelkezésére, hogy a csontok modern szertartás szerinti újratemetése előtt elvégezzék a vizsgálatokat. Így bizonyos időigényes tartósító eljárások lehetlenné váltak, és eleve kizártak többféle mérést

* A Hebrew University Hadassah Medical School anatómiai tan-
székének egy orvoscsoportja dr. Nico Haas vezetésével, még ha rövid
ideig is, de alaposan megvizsgálta a csontokat.

és összehasonlító tanulmányokat. A megfeszített ember esetében azonban a kutatók több időt kaptak az anyag tanulmányozására, és ez alatt jutottak az alábbiakban leírt részletes eredményekre.

Amikor kihozták a sírkamrából, mind a nyolc osszuárium egyharmad részéig valami szirupos folyadékkal volt tele. Különös módon ez az osszuáriumokban található számottevő nedvesség sajátosan megóvja a csontokat. Az osszuáriumok alján lévő, folyadékba merült csontokat ragacsos üledék borította. Ennek eredményeként az összeszögelt sarokcsontok viszonylag jó, bár igen törékeny állapotban maradtak ránk. Mielőtt vizsgálatnak vetették volna alá, kiszárították, és tartósítószerrel itatták át őket. Fényképezésükre és lemérésükre csak ezután kerülhetett sor.

A korlátozott lehetőségek ellenére fokozatosan kialakult a megfeszített férfi részletes és nagyon személyes képe. 167 cm-es magasságával ez a húszas éveinek közepén, ill. második felében járó fiatalember korában átlagtermetű mediterrán férfi lehetett. Végtagcsontjai szépek, karcsúak, kecsesek és harmonikusak voltak. Hozájuk kapcsolódó vézna izmai mérsékelt gyermek- és felnőttkori izomaktivitásról tanúskodnak. Kétségkívül sohasem végzett nehéz fizikai munkát. Elmondhatjuk, hogy megfeszítése előtt sohasem volt súlyos sebesülése, mert a kutatók nem találtak patológikus elváltozásokat vagy baleseti csontsérüléseket. Csontjai nem mutatták semmilyen betegség vagy táplálkozási elégtelenség nyomait.

A fiatalember arca azonban szokatlan volt. Jobboldali farkastorka (hasadt szájpadrás) volt – születési rendellenesség, amelyhez a jobb felső szemfog veleszületett hiánya és a többi fog deformált helyzete társult. Ezek mellett arckoponyája is aszimmetrikus, egyik oldalról a másik felé enyhén csapott volt (*plagiokephalia*). Szemgödrei az orrnyílásaihoz hasonlóan kicsit eltérő magasságban helyezkedtek el. Eltérés mutatkozott az állkapocscsont bal és jobb szára között is, valamint a homlok jobb oldala is laposabb volt a balnál. A felsorolt rendellenességek közül majdnem mindegyik közvetlenül összefüggésbe hozható a farkastorokkal.

Napjaink orvostudománya nem genetikai okokra, hanem a terhes asszony életvitelének a terhesség első 2–3 hetében bekövetkezett gyökeres megváltozására vezeti vissza a farkastorok (és az arc néhány kapcsolódó rendellenességének) kialakulását. Ezt a kritikus változást gyakran a nő étrendjének váratlan romlásával és a hozzá járuló stresszel azonosítják. A statisztikai adatok szerint ez a rendellenesség a tartósan alultáplált és hátrányos helyzetű családoknál sokkal gyakrabban fordul elő, mint a módosabbaknál. Ám egy jómódú asszony életében bekövetkező katasztrófa is okozhat hirtelen stresszt.

Az arckoponya többi rendellenességei a terhesség utolsó szakaszában beálló zavaroknak vagy szülési nehézségeknek tulajdoníthatók. Orvos szakértőink így két születés előtti krízist feltételeztek a megfeszített ember életében: az egyik, anyja terhességének első heteire, a másik pedig nagyon nehéz születése idejére eshetett.

Hogy arcfelépítésének rekonstruálását lehetővé tegyék, anatómiai szakértők 38 antropológiai és 28 egyéb mérést végeztek, és meghatároztak négy koponyaindexet. Az arckoponya általános formája a homlokkal együtt ötszögű volt. A homlok nélkül az arc háromszög alakú, a szemektől lefele elkeskenyedett. Orrcsontjai nagyok voltak és görbék, a felső részén keskenyek, alul pedig vastagok. A férfi orra görbe, álla robosztus, arcfelépítése összességében szelíd volt.

Születési rendellenességei ellenére a férfi arca egész kellemes lehetett, bár néhányan azt mondhatták volna rá, hogy egy kicsit vad. Rendellenességei csaknem észrevétlenek lehettek, haja, szakála és bajusza eltakarta őket. Teste arányos volt, és különösen mozgás közben lehetett kellemes és könnyed.

Hogy élete milyen volt, nem tudjuk. Úgy tűnik, hogy rendezett, ha nem éppen jómódú családból származott. Az egyik osszuárium oldalán (nem ugyanazon, amelyik a megfeszített ember csontjait tartalmazta) egy arámi nyelvű felirat volt olvasható: „Simon, a Templom építője.” A családnak tehát legalább egy tagja részt vett Heródes pazar templom-újjáépítési munkálataiban a jeruzsálemi Templom-hegyen. Simon kőművesmester vagy mérnök lehetett. Egy másik osszuáriumon a következő felirat volt olvasható: „Yehonathan, a fazekas.”

Feltehetjük, hogy a történelemnek e zavaros időszakában megfeszített emberünket valamilyen politikai bűnért ítélték kereszthalálra. Maradványai fényt vetettek e halálnem szörnyűségére voltára.

A csontok egymáshoz kapcsolódásának módja lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk a férfi testhelyzetét a kereszten. A sarokcsontok szomszédos, belső (mediális) oldalukkal voltak összefogatva. A szög először a jobb, majd a bal sarokcsonton hatolt keresztül. Mivel ugyanaz a szög ütötte át mind a két sarokcsontot, a lábak (térdek) összezárva és nem szétnyitva voltak a kereszten.

Az a tény, hogy a szög ferdén lefele és oldalirányban ütötte át a két sarokcsontot, bizonyítja hogy az áldozat lábai nem voltak szorosan a kereszthez erősítve. Minden bizonnyal egy kis ülőke (sedile) volt a kereszt felső részéhez rögzítve. A test kereszten elfoglalt helyzetére vonatkozó bizonyítékok meggyőzték a kutatókat, hogy a sedile a férfinak csak a bal ülepét támaszthatta alá. Ez az ülőke megakadályozta a test összeomlását és meghosszabbította a haláltusát.

Miután rekonstruáltuk a test helyzetét a kereszten, és a bokacsontok kereszthez rögzítésének módját, valószínűnek tűnik, hogy a térdek a rajzon láthatóhoz hasonlóan fel voltak húzva, vagy legalábbis be voltak hajlítva. A lábak felvázolt helyzetét drámaian bizonyította a térd alatti hosszú csontok, a *tibia* vagy sípcsont, és a mögötte lévő *fibula* (szárkapocscsont) vizsgálata.

Egyedül a megfeszített ember jobb lábának sípcsontja volt vizsgálható. A csontot brutálisan nagy és éles szilánkokra törték. Nyilvánvaló, hogy ezt a törést egyetlen erős ütés okozta. A bal lábszárcsontok a fakeszt éle fölött feküdtek, így a jobb lábszárcsontokat ért ütés hatása,

éles és súlyos nyomást eredményezett rajtuk is. A bal lábszárcsontok egyenes, élesen fogazott – a friss csonttörésre jellemző – vonalban törtek el a kereszt éle mentén. Ez a törés a csont mindkét oldalára nehezedő közvetlen nyomás eredménye: egyik oldalon a jobb lábát ért ütés, a másik oldalon pedig a kereszt élének nyomása.

A bal lábszárcsontok törésének szöge bizonyítja, hogy az áldozat lábai félig hajlított helyzetben voltak a kereszten. A törés szögéből arra következtethetünk, hogy a csontok 60–65°-os szögben metsztek a kereszt szárát. Ez megerősíti feltevésünket, hogy a lábak félig be voltak hajlítva.

Ha mindezt összevetjük a szög és a sarokcsontok kereszthez szögezésének módja által szolgáltatott bizonyítékokkal, megállapíthatjuk, hogy a helyzet, amelybe az áldozat testét kényszerítették, kicsavart és természetellenes volt.

Az áldozat karcsontraiból megtudjuk, hogyan rögzítették a karokat a kereszt vízszintes szárához. A jobb alsó kar egyik csontján (orsócsont, *radius*), közvetlenül a csukló alatt egy kis karcolás volt látható. A karcolást egy tárgynak a friss csontra nehezedő nyomása, surlódása és megcsúsztatása okozta. Ez a karcolás az alsókar két csontja, az orsócsont és a singcsont (*ulna*) között, egy szög behatolásának csonttani bizonyítéka.

A keresztény ikonográfia általában úgy ábrázolja Jézust, hogy a szögek a tenyereit ütik át. A tenyerek szögezése azonban lehetetlen, mivel a lelógó test súlya nagyon rövid időn belül szétszakítaná a tenyereket, és az áldozat még élve lehullana a keresztről. Mint a megfeszített férfi csontja bizonyítja, a szögeket az áldozat karjaiba, közvetlenül a csukló fölé verték be, ugyanis a karnak ez a része elég erős volt ahhoz, hogy egy lecsüngő test súlyát megtartsa*.

A keresztre feszített test helyzete tehát így írható le: a lábak majdnem párhuzamosan feküdtek egymáson, és ugyanaz a szög fogta őket a kereszthez. A térdek összeértek, és a jobb térd eltakarta a balt. A törzs kicsavart és egy sedilén ült. A kinyújtott karokat az alkaron szúrta át a szög.

Az áldozat törött lábait nemcsak a test kereszten elfoglalt helyzetének döntő bizonyítéka, hanem a római keresztre feszítés palesztinai – legalábbis a zsidók esetében alkalmazott – változatára is fényt vet. A rómaiak normális esetben minden beavatkozás nélkül hagyták, hogy a megfeszített ember a teljes fizikai kimerültségtől lassan megfulladjon. A zsidó hagyomány azonban megkövetelte, hogy az elítéltet még a kivégzés napján eltemessék. Ennek következtében Palesztinában a hóhérok – hogy halálát sietessék, és még az est leszállta előtt lehetővé tegyék a temetést – eltörték a megfeszített ember

* Bár a korai keresztény művészek gyakran ábrázolnak különböző jeleneteket Jézus életéből, a keresztény történelem első ötszáz évében mégis távol tartják magukat attól, hogy a keresztre feszítés jeleneteit bemutassák. A keresztre feszítés legkorábbi keresztény ábrázolása az i. sz. V. század végére – VI. század elejére, vagyis kétszáz évvel azutánra keltezhető, hogy a Nagy Constantinus törvényesen is betiltotta a megfeszítést.

lábait. Ez a gyakorlat, amelyet a Jézussal együtt megfeszített két tolvajról is leírnak az evangéliumok (János 19,32), most régészeti bizonyítást is nyert*. Mivel az általunk kiásott áldozat zsidó volt, feltehetjük, hogy hóhérai azért törték el a lábát, hogy sietessék halálát, és lehetővé tegyék családja számára, hogy a zsidó törvények szerint, még az est leszállta előtt eltemessék.

Nem ismerjük a büntettet, amivel áldozatunkat vádolták. Ismerve családjának fontosságát és tehetőségét, valószínűtlen, hogy egyszerű tolvaj lett volna. Sokkal valószínűbb, hogy politikai bűnökért vagy a római hatóságok elleni lázításért feszítették meg. Ennek a zsidó családnak legalább két-három fia aktívan részt vett a Második Templom-periódus végén Jeruzsálem politikai, vallási és társadalmi életében.

Az egyik (Simon) a Templom újjáépítésében vett részt. A másik (Jehonathan) pedig fazekas volt. A harmadik fiú pedig a Róma-ellenes politikában vállalhatott szerepet, amiért megfeszítették.

És van még valami, amit áldozatunkról tudunk. Ismerjük a nevét. A csontjait tartalmazó osszuárium oldalára a következő szavak voltak vésvé: „Jehohanán, Hagakol fia.”

DEZSŐ TAMÁS FORDÍTÁSA

A további részletekhez lásd: Vassilios Tzaferis, „Jewish Tombs at and near Giv'at ha-Mivtar, Jerusalem”, *Israel Exploration Journal* 20/1, 2 (1970), pp. 18–32; Nico Haas, „Anthropological Observations on the Skeletal Remains from Giv'at ha-Mivtar”, *Israel Exploration Journal* 20/1, 2 (1970), pp. 38–59; Joseph Naveh, „The Ossuary Inscriptions from Giv'at ha-Mivtar”, *Israel Exploration Journal* 20/1, 2 (1970), pp. 33–37. További hipotézisek Jehohanán testhelyzetéhez a kereszten: Yigael Yadin, „Epigraphy and Crucifixion”, *Israel Exploration Journal* 23 (1973), pp. 18–22. A keresztre feszítés történetéhez lásd: Pierre Barbet, *A Doctor at Calvary* (Image Books, 1963).

1 Diodorus Siculus XIV, 53

2 Josephus, A zsidók története XIV, 380–381

3 Appianus, Bell. Civ. I, 120

*János ev. 19,34 írja: „az egyik katona oldalába döfte a lándzsáját”. Ez a szúrás azonban nem a halálos szúrás volt, hanem egy halál utáni szúrás, amely arra szolgált, hogy tanúsítsa az áldozat halálát. Csak ezután a bizonyosság után volt szabad a testet leemelni a keresztről, és átadni a hozzátartozóknak, hogy eltemessék. A szívet ért szúrás az áldozat halálának kétségtelen bizonyítéka volt.